

Ivan Fuček

SUVREMENI ATEIZAM — IZAZOV KRŠĆANIMA

Mi vjernici danas smo u epohi nevjere.¹ Treba da zauzmemo stav prema problemu *pokršćanskog ateizma* koji je pun *nepovjerenja* prema vjerniku bilo koje religije. Teologija, napose moralna, bavi se, stoga, *stilom života* ateista koje također sve više susrećemo i među kršćanima.² Taj se stil ne vodi ateističkom filozofijom nego je to jednostavno *praksa* utjelovljena u najširim dimenzijama moderne kulture i civilizacije. Ateizam nije više pojedinačan fenomen nego univerzalan. On snažno prodire u sve društvene dimenzije, u cjelokupni javni i privatni moralni, ekonomski, politički i kulturni život.³

¹ Predavanje održano na *tribini* Fil.-teol. instituta D I u Zagrebu 18. svibnja 1983.

² Pitanje *ateizma* danas se obrađuje u *Spec. moralnoj teologiji*. Usp. B. HARING, *Free and Faithful in Christ. Moral Theology for Priests and Laity*, vol 2, *The Truth will set you free*, St. Paul Publ., Middlegreen 1979, 336 — 342 (prevedeno ili prerađeno na raznim jezicima): ovdje slijedim engl., njem., i tal. izdanje (svako ima svojih originalnosti). Isto poglavlje temeljno je za ovo predavanje. Usp. J. de FINANCE, »Ateismo e problema morale« u *L'ateismo contemporaneo* (Fac. fil. della UPS, Roma), vol. 3, Soc. ed. internazionale, Torino 1969, 537 — 583; usp. u istom djelu *L'ateismo contemporaneo*, vol. 1, pod naslovom *L'ateismo militante* (od različitih autora), 619—715; V. MIANO, »Ateismo« u *DTI* — 1, 436—451; H. W. SCHÜTTE, »Atheismus« u *Historisches Wörterbuch der Philosophie* (Hg J. Ritter), Bd. 1, Schwabe u. Co Vrl., Basel-Stuttgart 1971, 595 — 599; A. KUSIĆ, »Ateizam i Crkva u sadašnjem času« u *CUS* 5 (1966), 44 — 53 i *CUS* 6 (1966), 27 — 37; ID. »Osporavana vjera« u *CUS* (1972), 115 — 125; ID., »Poteškoće i pokušaji definiranja nevjere« u *CUS* (1979), 22 — 23; M. MATIĆ, »Kršćanstvo i marksizam šezdesetih godina« u *OŽ* (1979), 14 — 35.

³ »Činjenica je da je taj tip svjerovne civilizacije svugdje prisutan, iako u vrlo raznolikim mjerama prema različitim stadijima napretka. Ai to je ono što još nikad nije bilo u povijesti: želim reći, svjetski ateizam svugdje raširen, koji više nije stvar pojedinih ljudi

Ono što nas najviše iznenađuje u ateizmu jest njegovo stanje »mirnog posjedovanja«. Prestao je biti polemičan. Prema njemu je proširen opći stav ravnodušnosti. On se više ne bavi *nijekanjem* Božje opstojnosti; jednostavno ga *ignorira*, izbacivši ga iz svih kulturnih izražavanja: iz umjetnosti, literature, prava, morala, filozofije, politike, znanosti, da ne govorim o tehnici i svemu onome što današnji čovjek čuje kad izgovara riječ »progres« . . .

Stvari su samo stvari. One više nisu »transparentne« i ne dovode čovjeka do »svetog«, »numinoznog«, do Misterija, do Boga. J. Ratzinger bi se izrazio: Stvari više nisu sakramenti nego puki materijal za gradnju i potrošnju.⁴

Da bismo nekako ušli u taj izvanredno kompleksni problem suvremenog ateizma, koji je, prema *Gaudium et spes* Drugog vatikanskog sabora, najteži problem našega vremena⁵, promotrit ćemo ga u četiri točke:

- njegov povijesni razvoj,
- današnji borbena ateizam,
- druge najznačajnije oblike,
- stav zrelog suvremenog kršćanina.⁶

Od primitivnog do organiziranog militantnog ateizma

Uvijek, u svim kulturama i civilizacijama, susrećemo raznolike načine udaljivanja od Boga, nijekanja njegove nazočnosti u konkretnom ljudskom životu, obrata prema magiji, praznovjerju, lažnim bogovima. Alternativa još nije bila između religije i ateizma, nego između vjere u istinskog Boga i raznih oblika idololatrije. Sjetimo se mnogih otpada Izraela od živoga Boga Abrahamova, Izakova i Jakovljeva. Čovječanstvo je u svim epohama

---

nego je društvena pojava svagdje priznata kao legitimna. Kad stvari stoje, također je činjenica da smo ušli u epohu koja je temeljna za samo kršćanstvo, a kakva dosad još nikad nije bila.« Tako K. RAHNER, »Chiesa e ateismo« u AA. VV., *L'ateismo natura e cause*, Coll. »Scienze umane e filosofia«, N. 11, ed. Massimo, Milano 1981, 165—181, ovdje 166.

⁴ J. RATZINGER. *Glaube und Zukunft*, Kösel, München 1970, osobito u poglavlju »Glaube und Existenz«, 37 — 64.

⁵ Usp. GS 19 — 21; V. MIANO, »Ateismo« u *Diz. del Concilio Ecum. Vatic. secondo*, Unedi, Roma 1969, 629 — 632; M. ŠKVORC, »Koncil i suvremeni ateizam« u *BS* (1966), 230 — 251; ID., *Vjera i nevjera. Problem naših dana i Misterij naših duša*, ed. FTI, Zagreb 1982, na raznim mjestima, napose str. 543.

⁶ Metoda nam je *povijesno-genetička* i ona ras prirodno vodi do svih bitnih »vrsta« ateizma kakav sada na svijetu vlada. Drugim riječima, nakana je oslikati sadašnju konkretnu situaciju s njezinim genetičkim procesom. Stoga ne ulazimo u prvom redu ni specifično u druge vidike (psihološke, sociološke, gnozeološke itd.) jer bi to bila zasebna i, možda, ne samo jedna studija. Ipak neki od uzroka ateizma zreale iz situacijskog vidika. Drugo, nakana je *etičkog* karaktera, koja ima pred sobom *kršćane* (u prvom redu), a kojima izravno ili neizravno želimo reći u smislu »primjene« i »ispita savjesti«. Stoga je ovaj članak po svojoj prirodi »etičko-parenetski«.

obilovalo »božanstvima«, na primjer: moć careva rimskog imperija, dinastija istočnih vladara »sinova sunca«, kultovi falosa i plodnosti, sve do najnovijih kultova nacije, rase, klase...⁷

Takav otpad od Boga zaodijevao se u religiozne oblike s oltarima, svećenicima, obredima, kultom, ne isključujući ni ono što se događa u romanskim i germanskim masonskim ložama s velikim mešтром kao »pontifeksom« na čelu. Dvoumiti se ili nijekati da postoji Bog, ili »bogovi« — bilo »stvarno« na Olimpu ili ponazočeno u Pantheonu, koji upravljaju ljudskim životom, bila je iznimka. Sokrat je optužen jer je sumnjao u bogove i odbacivao plitki kult. Demokrit, Epikur i neki drugi među grčkim filozofima, čini se, davali su dojam ateista.⁸

U kršćanstvu i u islamu srednjega vijeka, na temelju Biblije i Kurana, a po načelu monolitne cjelovitosti kršćanske ili islamske zajednice, društva i države, nijekati Božju opstojnost ili »krenuti vjerom« značilo je staviti život na kocku, premda je Toma Akvinski jasno naučavao da treba slijediti Muhameda, a ne Krista ako netko u savjesti smatra da je Muhamed pravi prorok, a ne Krist Gospodin. I među predstavnicima renesanse zanijekati Boga bilo je još pravi izuzetak, iako je ona s humanizmom mnogo pridonijela udaljavanju Boga od života ljudi pa je isusovac Antun Possevino (1533.—1611.) pisao raspravu *De sectariorum nostri temporis Atheismis liber...* (Köln 1586.).⁹

Illuminizam, s klasikom ateizma 18. stoljeća Paulom Dietrichom Dirreom (Tiryem von Holbachom), rođenim 1723. u Edesheimu kod Lindaua, nastavlja istim smjerom. Njegovi će spisi postati velik arsenal ateizma 19. i 20. stoljeća. Sljedbenici prosvjetiteljstva naučavaju »deizam«, koji Boga poima kao nekog robota: dao je zamah svijetu, zatim se povukao i prepuštio ga vlastitoj sudbini.¹⁰

Stanje se ipak korjenito mijenja s 19. stoljećem. Filozofija je spremila teren ateističkim prorocima Ludwigu Feuerbachu i Karlu Marxu. Ateisti su brzo zauzeli sveučilišne katedre i mase omladine, napose proletarijat, frapirane su novom naukom. »Čovjek pravi religiju, religija ne pravi čovjeka«, piše Marx 1843. u *Prilogu kritici Hegelove filozofije prava*. »Religija je, doduše, samosvijest i samoosjećanje čovjeka, koji sebe ili još nije stekao ili je sebe već ponovno izgubio (...) Borba protiv religije je, dakle, posredno borba protiv onoga svijeta, čija je duhovna aroma religija. Religijska bijeda je jednim dijelom izraz stvarne bijede, a jednim dijelom protest protiv stvarne bijede. Religija je uzdah potlačenog stvorenja, duša svijeta bez srca, kao što je i duh bezdušnih prilika. Ona je opijum naroda.

⁷ F. DEXINGER, »Atheismus im Judentum« u *TRE — Theologische Realenzyklopädie*, Bd. 4, de Gruyter, Berlin-New York 1979, 349—351.

⁸ M. SCHMIDT, »Atheismus in der Geschichte des Abendlandes« u *TRE*, isto, 351 — 364.

⁹ Ondje, 355.

¹⁰ Ondje, 356 — 357.

Ukidanje religije kao iluzorne sreće naroda zahtjev je njegove stvarne sreće. (. . .) Kritika religije je, dakle, u klici kritika *doline suza*, čiji je oreol religija.«¹¹

Ruskom revolucijom 1917. na svjetsku pozornicu stupa organizirani ateizam. V. I. Lenjin je u govoru na III. sveruskom kongresu Komunističkog omladinskog saveza Rusije, 2. listopada 1920., uz ostalo, rekao i ove riječi: »Mi, naravno, (. . .) u boga ne vjerujemo, i vrlo dobro znamo da je u ime boga govorilo svećenstvo, da su govorili spahije, da je govorila buržoazija radi ostvarivanja svojih eksploatatorskih interesa.«¹² Danas su sredstva društvenog priopćavanja (Mass media) u mnogim zemljama u rukama borbenih ateista. Mladež se odgaja u istom duhu. Ide se za tim da ateizam prožme svaku stvar: od osobnog i obiteljskog života do društveno-ekonomsko-političkih struktura cjelokupnog javnog i privatnog života. Svijet je gradilište koje više nema nikakve transparentnosti za nadsvijet, to je materijal za gradnju, ne više medij koji uvodi u Misterij. A nevjerojatno precizne zakonitosti u prirodi služe kao odskočnica za eksperimente i manipulaciju: od satelita, projektila i ratnih baza s jedne, do mikrobioloških zahvata, s druge strane. I čovjek je zaljubljen: on se divi i klanja svojim izumima. Proizvod u trajnom napretku novo je *božanstvo*.

Militantni ateizam službenog marksizma

Marx nije kanio stvoriti novu religiju. Ali dijalektički je materijalizam doktrina koja uključuje jaku *vjeru* da razvoj povijesti ima *u sebi* svršnost i smisao. Stoga i *nada* u savršeno društvo i u savršenu ekonomiju — što će proizvesti savršena čovjeka. Ali ta se obećanja ne mogu izvesti ili deducirati iz »znanstvene«, kako ju je on nazivao, analize ekonomskih, društvenih i kulturnih procesa pa je to razlog da takvu eshatološku nadu mahom na-

¹¹ Cit. prema: MARKS — ENGELS — LENJIN — TITO, *O religiji* (izbor pripremio I. Cvitković), IRO »Veselin Masleša« OOUR udžbenika nastavne tehnologije i tiskanica, Sarajevo 1982, 41.

¹² V. I. LENJIN, »Zadaci omladinskih saveza« u *nav. dj.*, 355—358, ovdje 355. Sredinom studenoga 1913. V. I. LENJIN piše A. M. Gorkom nezadovoljan nekim njegovim stavovima: »Baš zato što je svaka religiozna ideja u svakom deda-bogi, čak i svako koketovanje s deda-bogom neizreciva gadost, koju osobito trpeljivo (a često čak i dobronamerno) dočekuje *demokratska* buržoazija — baš zato je to najopasnija gadost, najgusnija 'zaraza'. Masa kudikamo lakše otkriva milion grijehova, pakosti, nasilja i zaraza *fizičkih*, i zato su one kudikamo manje opasne nego *fin*a, duhovna ideja o deda-bogi, obučena u najkićenije 'idejno' ruho (. . .). Svaki čovjek koji se bavi građenjem *boga* ili koji čak samo dopušta takvo građenje *pljuje na sebe* na najgori način, baveći se, umesto 'delanja', baš samoposmatranjem, uživanjem u samom sebi, pri čemu takav čovjek 'posmatra' baš najprljavije, najgluplje, najropskije crte ili crtice svoga 'ja', koje tako obožava građene boga« (u istom djelu *O religiji*, 330). Drugom prilikom LENJIN piše Gorkom: »Ideju boga podržava 'klasno gospodarstvo'. 'Narodni' pojam o dragom bogu i o božjoj pravdi je rezultat 'narodne' zatucanosti, neprosvećenosti, isto kao i 'narodno shvatanje' o caru, o šumskom duhu, o vučenju žena za kosu (. . .). Nikad ideja boga nije 'povezivala ličnost i društvo', a uvek je *povezivala* verom u *božanstvenost* ugnjetača« (*O religiji*, 333).

puštaju današnji neomarksisti s Garaudyjem, Mahovcem i drugima. U marksizmu, naime, postoji *napetost* između humanizma mladog Marxa, tj. njegove nade u dolazak savršena društva sa savršenim čovjekom, koja se rađa iz zemaljskog mesijanizma naslijeđenog od izvjesnog židovstva i kršćanstva, i, s druge strane, njegova inzistiranja na tzv. »znanstvenom« vidiku ekonomskog determinizma, koji će na svršetku proizvesti savršeno besklasno društvo. (»Znanost« u Marxa čitaj »ideologija«).¹³

Ovdje treba iznijeti kritiku: nikad njegova »znanstvena« analiza ne bi imala utjecaja na mase radnika da K. Marx u isto vrijeme nije bio *prorok* tog novog mesijanizma sadržanog u njegovoj filozofiji povijesti i da nije obećavao, slično starozavjetnim prorocima. Marx vjeruje u *jedinstvenost* ljudske rase, pa odatle dužnost boriti se revolucijom doklegod sav ljudski rod ne bude ujedinjen: tu međunarodnu ulogu danas, u prvom redu, ima KP Sovjetskog Saveza. Ona vjeruje u zakonitost vrhovnog komunističkog autoriteta koji jamči sjedinjenje čovječanstva u marksističkom socijalizmu. U Marxovoj nauci ima i *religiozna* nota: uloga koja pripada potlačenima u smislu konačnog oslobođenja (= eshatološki novi moment); Mesija-Sluga je proletarijat koji će snagom revolucije i mržnje osvojiti svijet; a definitivno oslobođenje dolazi od potlačenih (= »religija se, prema Marxu, upotrebljavala zato da potlačeni služe«). Klasični je marksizam vrlo *netolerantan* prema religiji i fanatičan u svojoj konzervativnoj »ortodoksiji« i progonima vjernika i neortodoksnih marksista.¹⁴

Opće je iskustvo da je marksizam vjenčan s ateizmom. On je snažno obilježen zemaljskim mesijanizmom, što potvrđuju mnogi marksistički mislioci. Ernst Moss npr. kaže: »Materijalistički i ateistički karakter marksizma i lenjinizma spada na njegovu bit...«¹⁵ To je linija svih KP. Kad je Roger Garaudy iznio mogućnost *rastave* marksizma od ateizma, bio je izopćen iz KP. Marksizam vjeruje u klasnu borbu i klasnu mržnju kao u nosioce cjelokupnog ljudskog napretka. Crkva vjeruje u Boga mira i praštanja. Krist donosi mir i uznemiruje lažni mir. Nastojanje koje ide za tim da riječima prikaže kako je ateizam *sporedna stvar* u Marxovoj misli, uzaludno je. Marx je bio uvjereni ateist. Čudno je da i današnji marksisti, koji žele da ih se naziva »progresivnima«, ne uviđaju da na tvorbu socijalističkog društva kao takvog kao bitni element *ne spada* ateizam. F. J. Adelman bio je iskren priznavši: »Vjerujem da bi marksizam mogao biti iznutra reformiran kad bi mogao tolerirati teizam.«¹⁶

¹³ G. M. M. COTTIER — G. A. WETTER, »Atheismus« u, *Sowjetsystem und demokratische Gesellschaft. Eine vergleichende Enzyklopädie*, Bd. 1, Herder, Freiburg-Basel-Wien 1966, 410—426; G. A. WETTER, »Dialektischer Materialismus« u *nav. dj.*, 1212—1233.

¹⁴ Usp. B. HÄRING, *Frei in Christus, Moralthologie für die Praxis des christlichen Lebens*, Bd. II, Herder, Freiburg-Basel-Wien 1980, 326.

¹⁵ E. MOSS, »Gemeinsame Ziele« u: H. Girock (Hg), *Partner von morgen? Zum Gespräch zwischen Christentum und marxistischen Atheismus*, Stuttgart 1968, 25, cit. B. HÄRING, *nav. dj.*, 327, bilj. 7.

¹⁶ F. J. ADELMANN, *From Dialogue to Epilogue. Marxism and Catholicism Tomorrow*, The Hague 1968, cit. B. HÄRING, *nav. dj.*, 328, bilj. 9.

S druge strane, Ernst Bloch predstavlja grupu marksista (»neortodoksnih«) koji misle da vjera u nadzemaljskog Boga nije *bitna* za kršćanstvo pa da bi ono moglo poprimiti ili oblik ateizma, ili bar dati toliku važnost povijesti »izlaska« i »oslobođenja« da se izgradi solidan most između kršćanstva i marksizma, dakako, uklonivši kršćansku transcendenciju, a onda i vjeru i Objavu. Prema Blochu se, dakle, kršćanstvo mora prilagoditi marksizmu. Zajednička borba bila bi za ljudsku slobodu i socijalnu pravdu, ali onako kako ih shvaća marksizam.¹⁷ — Nema sumnje, dok kršćani ne mogu nikad napustiti vjeru u živoga Boga, Gospodara povijesti, Stvozi- telja i Otkupitelja, bilo bi od silnog napretka za mirnu koegzistenciju između kršćana i marksista kad bi ovi uspjeli uvidjeti i cijeniti *bitne* crte kršćanske vjere i morala i ujedno se odreć militantnog ateizma.

To su upravo bili motivi da Drugi vatikanski sabor nije htio zauzeti stavove »za« ni »protiv« određenih ekonomskih i političkih sistema kao takvih. Od 300 biskupa koji su pledirali za to da komunizam bude osuđen koncil se ogradio. Osuditi marksizam općenito — a danas ima već razno- vrsnih marksizama koji dosta odudaraju od klasičnog i onih službenih na vlasti — značilo bi zaoštavati i onako teške prilike u svijetu. Crkva se nada da će marksizam u sebi pomalo nadvladati tu izrazitu *netoleranciju* prema vjeri i taj nesretni *spoj* između ekonomskog, političkog i ateističkog u svojem sustavu. Važni su u tom smislu brojevi konstitucije o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes*, 19—20., ali i drugi, u kojima se obrazlaže kako znanstveni socijalizam i marksistički ateizam žele biti *hu- manistički*. Oslobođenje ne dolazi »odozgo« nego »odozdo« iz ekonomsko- društvenih procesa. Ono religioznost koja se vidi smatra opasnom jer pro- izводи krizu energije na štetu izgradnje društva. Koncil posebno žali takav netolerantni oblik ateizma (usp. GS 20).¹⁸

Još neki izraziti oblici suvremenog ateizma

Uz marksizam postoje mnogi drugi oblici ateizma. I među kršćanima ima ateista: »Imenom ateizma označuju se pojave koje su među sobom različite« (GS 19).¹⁹

Jedno je »metodološki ateizam« koji, »prekoračujući granice pozitiv- nih znanosti« (GS 19), sve želi protumačiti empiričkom znanstvenom me-

¹⁷ E. BLOCH, *Atheismus im Christentum. Zur Religion des Exodus und des Reichs*, Frankfurt 1968.

¹⁸ V. MIANO, »L' ateismo« u: AA. VV., *La Chiesa nel mondo contemporaneo*, LDC, n. 11, Leumann, Torino 31968, 478—508, ovdje 491—499.

¹⁹ Usp. G. ROHRMOSER, »Philosophische Aspekte der Geschichte der neuzeitlichen Atheismus« u *TRE* Bd. 4, (usp. bilj. 7), 364—371; H. G. HUBBELING, »Atheis- mus: Aus der Geschichte der Ethik« u *nav. dj.*, 372—378; W. M. LAUTER, »Atheismus: Systematische Darstellung« u *nav. dj.*, 378—436.

todom »ne dopuštajući više uopće nikakve apsolutne istine« (GS 19). On zapravo *ne niječe* Boga nego ga *isključuje* iz znanstvenog svijeta. Nastojanje da se tako sve protumači »znanstveno«, veli B. Häring, »postade tragedija Zapada, a preko Zapada tragedija čitavog svijeta«. Taj ateizam zaboravlja da je kršćanstvo preobrazilo zapadnog čovjeka u čovjeka znanosti i oslobodilo ga za studij povezanosti između uzroka i učinka u svijetu.

Ideja da je »ateizam postulat znanosti« i da se »znanost protivi vjeri« temelji se na pogrešnim pretpostavkama:

1) »znanstveno« je svedeno na »empirijsko« s potpunim zanemarivanjem filozofije, napose metafizike;

2) filozofija je svedena na »analizu jezika« i tome slično, a zanemariła je dati opću viziju stvarnosti i istraživanje smisla života;

3) »znanost«, tako reducirana, dopustila je sebi da prijede svoje granice donoseći zaključke koji su vlastiti filozofiji (= empirijska znanost prelazi u krivo arbitrarnu filozofiju);

4) iako znanstveno oborena, još se podržava podsvjesna teza o »nepogrešivosti« takve »znanosti« pa svijet misli da »znanost« ne može pretrpjeti dvojbu, korekturu ili promjenu, niti biti pod neznanstvenim utjecajima;

5) u temelju takvog tipa svodenja na »znanost«, religioznost i vjera katkad su poistovječene s nekim nejasnim mišljenjem.

Sve je to ipak pridonijelo *negiranju* Božje opstojnosti i potpunom zanemarivanju smisla ljudske egzistencije. Ljudske znanosti: matematika, prirodne znanosti itd., postadoše prototip za »objektivnu istinu«. Ta se istina može istraživati bez ikakva angažiranja u osobnom egzistencijalnom smislu. Zaključak: zadnji smisao religije i vjere treba potražiti u subjektivnosti. A to je koliko znanstveno netočno, toliko i kobno zbog lošeg utjecaja.

Nadalje, ateizam kao »kritička reakcija protiv religija«. Drugi vatikanski sabor s poniznošću je rekao da razlozi za ateizam mogu biti i u nas kršćana. Naime, »neku odgovornost za to često snose i sami vjernici. Ateizam (. . .) promatran u cijelosti, nije nešto izvorno, već izlazi iz različitih uzroka. Među te uzroke treba također ubrojiti kritičku reakciju protiv religija, i to u nekim krajevima posebno protiv kršćanske religije. Zato nemalu ulogu za postanak tog ateizma mogu imati vjernici, ukoliko treba reći da oni zanemarivanjem vjerskog odgoja ili netočnim i pogrešnim izlaganjem nauke ili također nedostacima svojeg religioznog, moralnog i socijalnog života, pravo lice Boga i religije prije zakrivaju nego otkrivaju« (GS 19). Zna se da je u tom tekstu imao udjela naš pokojni kardinal F. Šeper.

Inzistiranje na čovjekovoj slobodi protiv svakog autoriteta sve do »herceze autonomije čovjeka«, vuče se tamo od Kanta i napose Fichtea pa će teza N. Hartmanna da je »čovjek svrha samome sebi, jedini graditelj svoje povijesti«, prodrijeti čak i u kršćanske redove. Prije i za vrijeme Hitlerova režima, kao profesor na Sveučilištu u Berlinu, Hartmann će imati odličnu priliku da proširi svoju glavnu tezu: »Ako bi postojao jedan svemoćni i

presveti Bog, čovjek ne bi bio slobodan da bira između različitih sistema vrijednosti i dužnosti, ne bi mogao biti graditelj svojega života.« Pobornik teze je Jean Paul Sartre: »Ako postoji Bog, moram se zadovoljiti da budem objekt, a ne slobodno autonomno biće. Otuden sam samome sebi i vođen jednom vrstom kompjutera.« A Marleau-Ponty, realističniji od Sartrea s obzirom na čovjekovu slobodu, tvrdi da je *vjera* u Boga *nespojiva* s čovjekovom slobodom.²⁰

Slijedi »ateistički humanizam«, o kojem također govori Drugi vatikanski sabor: »Svjedoci smo rađanja novog humanizma u kojem se čovjek definira prije svega po odgovornosti prema svojoj braći i prema povijesti« (GS 55). Takav bi humanizam mogao biti veličanstvena prigoda kršćaninu da, prema Božjem planu, utjelovi kršćanstvo u svijet. Ali od druge polovice 19. stoljeća do danas razvio se ateistički humanizam: ljubav u svijetu moći će se razviti samo »likvidacijom kršćanstva«. Stoga taj humanizam ne odbacuje Bibliju nego je nastoji čitati u izravnoj opoziciji prema vertikalnom i nadnaravnom tumačenju. Ernst Bloch knjigom *Atheismus im Christentum*, 1968.,²¹ otkriva u Bibliji i u židovsko-kršćanskoj tradiciji elemente novog humanizma koji nadolazi sa značajkama angažmana za »izlazak« i »oslobođenje«. Ali Bloch vjeruje da je službeno kršćanstvo *izdalo* nadu u budućnost čovječanstva. U kršćanskom Bogu vidi superstrukturu za sve opresivne autoritete. Blochov je humanizam »religija nade« i vjere u nadolazeće kraljevstvo *slobode*. Takav je humanizam korjenito utemeljen u kršćanskom shvaćanju »kraljevstva slobode«. Ovdje bi trebalo usporediti izvode J. J. Moltmanna i njegove refleksije na Blochove teze. Blochu je *Biblija* nešto bitno za misao prošlosti i ne smije se zbaciti; ne izlazi iz »opijuma« nego iz brige za budućnost... Bloch optužuje kršćanstvo da je zbacilo temu *revolta* tako jasnu u Starom zavjetu. On u Isusu vidi Cezarova protivnika. Krist koji zbacuje konflikt s moćnima najgora je ideologija i neshvaćanje Biblije. On snažno naglašava *ateizam*. Božja je egzistencija samo *postulat* jer Bog, prema njemu, nije ništa drugo nego *moć* koja dolazi od ozgo, koja upravlja servilnim ljudima i čini ih slabićima za njihov zadatak da sami upravljaju poviješću. Njemu je kršćanski vertikalizam ne samo alijenacija nego stvarno zbacivanje horizontalnog nastojanja da se ide »naprijed«. Naravno, takav humanizam E. Blocha može biti i jest zavodljiv jer odražava misao onih ljudi koji su zabrinuti za čovjekovu slobodu, za sebe, svoju povijest i za društvo, u iščekivanju nade koje oduševljava i nadahnjuje. Stoga Evandjelje treba da bude transformirano, a kršćanstvo da postane ateističko ili da ga *nestane*. Na žalost, taj ateistički humanizam

²⁰ B. HÄRING, *nav. dj.*, 332—333; cf. o Hartmannu: B. HÄRING, *Das Heilige und das Gute*, Krailling 1950, 95—111; I. PAPE, »Humanismus« u *Historisches Wörterbuch der Philosophie* (usp. bilj. 2), Bd. 3, (1974), 1217—1230.

²¹ Usp. bilj. 17; C. H. RATSCHOW, »Bloch« u *TRE*, Bd. 6 (1980), 715—721; usp. mnogostruke studije o djelu E. Blocha u: I. MANCINI, *Teologia — Ideologia — Utopia*, Queriniana, Brescia 1974, 467—651.

jedan je od izdanaka drame one teističke teologije koja nije našla sintezu između teocentrizma i antropocentrizma u našoj vjeri.²²

Postoje i drugi oblici kao »praktički ateizam« ili život bez Boga (usp. GS 19); »pseudoateizam« ili borba protiv nedostojne slike Boga, koju često pružaju i sami vjernici (usp. GS 19), »ateizam kao protest« protiv zla u svijetu, za koje mnogi s Ivanom Karamazovom misle da je Bog izravno odgovoran; »agnosticizam« s Wittgensteinovom jezičnom analizom o Bogu ne želi ili ne zna ništa reći (usp. GS 57) i »nihilizam« koji ne samo da drsko tvrdi da se o Bogu ne može ništa reći nego nijeće da život uopće ima neki smisao. Tu bi, naprotiv, A. Viktor Frankl imao što reći o životu koji se živi u »egzistencijalnom vakuumu«, a Karl Rahner u jednom objavljenom razgovoru s Anitom Röper o onima koji se »svojevoljno trude da protjeraju Boga iz svog srca«.²³

Od življenja vjerničkog identiteta do dijaloga i kooperacije s ateistima

Ateizam je tu. On se širi i raste, više na Zapadu nego na socijalističkom Istoku, gdje je u nekim državama u mirnom posjedovanju gotovo kao državna vjera.²⁴ Ateizam je »znak vremena« koji nema povjerenja u aktualnu Crkvu, u organiziranu vjeru, u sposobnost da vjernici nešto pozitivno i autonomno pridonese humanizaciji svijeta kršćanskim načelima. Ateizam temeljito stavlja u pitanje je li takva vjera još u mogućnosti da poda životni smisao i pozitivno usmjeri ljudske egzistencije. Ne može se, naime, zanijekati da su nekršćani nekad pokazivali veći interes za ljudske potrebe i probleme — kao mir u svijetu, socijalnu pravdu, znanstveni i tehnički napredak, razne grane kulture — i da su ih rješavali bez kršćanskih načela, često protiv kršćanstva koje je zbog toga bilo iritirano. U dva dokumenta Drugi vatikanski sabor priznaje u skromnoj poniznosti (GS 19—21 i DH) da je i sama Crkva pridonijela tom nepovjerenju ateista. Bez toga, možda, ne bi stigla do današnje zdrave samokritike. Pa iako je ateizam po sebi *negativan*

²² J. MOLTSMANN, »Le radici cristiane dell'ateismo moderno« u: AA. VV., *L'ateismo — natura e cause*, ed. Massimo, Scienze umane e filosofia, N. 11, Milano 1981, 157—164; usp. V. BAJŠIĆ, »Naše teme« o religiji, Crkvi i ateizmu (*Naše teme*, br. 6, 1967), *Svesci* 6 (1967), 67—70; J. CURIĆ, »Religiozna kriza mladih i marksizam« u *OŽ* (1972), 469—479.

²³ Usp. J. JUKIĆ, »Od nereligioznog do ateističkog kršćanstva« u *CUS* (1979), 111—131; ID., »Teze o našem humanističkom ateizmu« u *CUS* (1977), 380—384; I. FUČEK, »U sekulariziranom svijetu« u *OŽ* (1972), 469—479.

²⁴ Tvrdnja da se ateizam »širi i raste, više na Zapadu...« može izgledati neobična, s obzirom na to da se marksizam (koji je jedan od bitnih oblika ateizma) mnogo izražajnije pokazuje i provodi na Istoku. Bez obzira na ideološke podgradnje, način provođenja praktičnog života bez Boga u potrošačkom društvu Zapada koje se faktički izražava »življenim materijalizmom« u progresivnoj perspektivi, čini mi se opasniji — ukoliko ne pokazuje nikakve znakove »idealizma«, tj. napona u zauzimaju za izgradnju svijeta, nego sve više zapada u uživalački indiferentizam.

(prijetnja i opasnost za vjeru vjernika), on za te vjernike može postati hitan *poziv* na obraćenje Evanđelju i na istinski življenu vjeru. Na galamu protiv sebe Crkva treba da odgovori smireno, ponizno, i da ne prestane hrabro i jednostavno naviještati Evanđelje svim narodima, u svijesti da »svjetlo svijeta« (u smislu Prvog vatikanskog sabora) može postati samo onda ako se pouzdaje u snagu Evanđelja. U tom smislu treba razmišljati o enciklikama pape Ivana Pavla II. *Redemptor hominis*, *Dives in misericordia*, *Laborem exerceans* i o pobudnicama *Catechesi tradendae* i *Familiaris consortio*, da ne spominjem brojne njegove govore širom našeg globusa.

Crkva uviđa da nikad ne može biti sredstvo neke *političke* igre: »Misijska koju je Krist povjerio svojoj Crkvi kao njoj vlastitu, nije ni političkog, ni ekonomskog, ni socijalnog reda: svrha, naime, koju joj je odredio, religiozno je reda« (GS 42). Crkva ne stavlja »svoju nadu u povlastice što joj ih pruža građanska vlast« (GS 76). To je novi jezik i novi stil Crkve pokornice. A činjenica da ateizam napada ne može biti razlog da vjernici organiziranu Crkvu ili njezinu instituciju napuste. *Subjekt* vjere smo »mi«, ne »ja«. Eklezijalni je i socijalni element u Crkvi neizbježan.²⁵

Ateizam nastoji stvoriti dojam da postoji *konflikt* između morala i religije. Borba protiv Boga, uvijek je i borba protiv smisla života. Od te ateističke situacije ne možemo pobjeći. U njoj moramo živjeti i reći korjeniti »da« humanizmu (usp. GS 12) te tako demantirati prije spomenutu tezu E. Blocha, koji ne može prihvatiti Boga jer u njegovim očima Bog nije ništa drugo nego jedan »odozgo« koji čovjeka gnjavi, drži potlačena i nemoćna u sučeljenju sa zadacima koje mu nameće život. Treba da budemo kritični prema tzv. »objektivnoj« istini ispitujući od »koga« dolazi, »što« naučava, »kakvi« su joj argumenti, »što« namjerava postići — uvijek sa snažnim zakretom prema dostojanstvu ljudske osobe, njezinoj slobodi i njezinim pravima. Treba stvarno živjeti sintezu »dvokrilne ljubavi« (kako bi se izrazio B. Duda) prema Bogu i čovjeku jer upravo u toj sintezi Evanđelje pokazuje da su religija i moral *organično* povezani; a da kršćanska vjera bude vjerodostojna današnjem čovjeku, prema Teilhardu de Chardinu, treba senzibilizirati ljudsku vjeru i ljudsku nadu jer je »vjernost Zemlji i njezinoj budućnosti integralan dio naše vjernosti Stvoritelju« (B. Häring). U tom smislu treba razumjeti i najnovije izjave američkog i njemačkog episkopata o atomskom naoružanju. Naš *konkretan život* pokazuje ili *konflikt* ili *sintezu* između morala i vjere, pa dok takav konflikt, prema J. B. Lotzu, vodi u ateizam, sinteza vodi do cjeline u kojoj i pojedinosti tada poprimaju puno značenje.²⁶

²⁵ Usp. F. ŠEPER, »Koncil o ateizmu« (govor na Koncilu 24. rujna 1965. i govor na zapadnonjemačkom radiju 19. prosinca 1965.), *Svesci* 4—5 (1967), 8—10; M. ŠKVORC, »Koncil i suvremeni ateizam« u *BS* (1966), 230—251.

²⁶ Usp. H. GOLLWITZER, *Athéisme marxiste et foi chrétienne*, Casterman 1965 (orig. *Die marxistische Religionskritik und der christliche Glaube*); K. RAHNER, *La fede in mezzo al mondo*, ed. Paoline, Alba 1966 (orig. *Vom Glauben inmitten der Welt*); G. GIRRARDI, *Marxismo e Cristianesimo*, Cittadella ed., Assisi 1969.: djelo je poznato

Ako netko u svojem životu ne promiče ljubav prema bližnjemu, radi protiv Boga, to je *egoistički ateist* i nalazi se u skupinama svih usmjerenja. Ako netko tvrdi da postoji Bog, a njegov je život u suprotnosti s Bogom, pokazuje da je izgubio svoj integritet. Ako se netko deklarira ateistom, a poznaje bezuvjetnu *vjernost savjesti*, taj već nešto zna o Bogu. Ako netko pripada religiji zbog interesa i »korisnosti«, nije bolji od onoga koji zbog istih egoističkih interesa zabacuje vjeru. Deklarirani ateisti i deklarirani kršćani mogu biti *nezainteresirani za dobro*: u tom su slučaju *jednako daleko od živoga Boga* i njegovih zahtjeva koji izlaze iz čovjekova bića.

Postoji, dakle, »lažni vjernik« koji ispovijeda vjeru, ali ne traži njezinu spasiteljsku snagu, ne živi je i služi se izražajima vjere u svrhe koje se s njom ne slažu.

Postoji »lažni ateist« koji traži istinu i, spoznavši je, nastoji je provesti u djelo — poput onog mladog inženjera iz Singapura kojeg sam susreo prošlog odmora putujući iz Ulma u Ingolstadt. Taj sam susret i opisao u 4. broju *Vrelo života* 1982.²⁷

Postoji, napokon, »autentični ateist« koji se svjesno i zbiljski opredijelio — *optio fundamentalis* — protiv živoga Boga. Takva se opcija može uvijek još promijeniti. A moje je osobno uvjerenje da nema ateista koji ne bi sumnjao u svoj ateizam.²⁸

Naše je misliti kako da s posljednjim papama dođemo do *dijaloga* s ateistima, na temelju zajedničkih humanih vrijednosti, kako da od dijaloga dospijemo i do *suradnje*, u poniznosti poštujući slobodu svakog suverornika; kako da mi u toj zajedničkoj akciji sačuvamo puni *identitet* vjernika — o čemu su od kršćanskih autora već mnogo pisali K. Rahner, K. Lehmann, J. B. Metz i drugi, a od ateističkih J. Hromadka, P. Bolkovac i cijela serija neomarksista.

---

i posebno pohvaljeno s više strana kao uspjeti presjek obostrane problematike, dijaloga i traženja rješenja.

²⁷ Ondje, 305—317.

²⁸ Usp. M. GLIŠIĆ, *Odnos mladih prema religiji, Prilog empirijskom istraživanju religioznog shvatanja i ponašanja učenika završnih razreda srednjih škola*, Dečje novine, Gornji Milanovac 1982; Lj. PLACKO, *Moral i religija* (Studije i izvještaji), Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1982. O izvodima obaju djela isplatio bi se jedan znanstveni osvrt.